

УДК 811.111'Н2:811.161.2'Н2]:81'322 6

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Куранова С. І.

У статті розглянуто прагмалінгвістичні особливості англomовного та україномовного діалогічного дискурсу, проведено кількісний та якісний аналіз застосування певних типів дискурсивних одиниць при формуванні текстів такого жанру в цих мовах. Визначено спільні та відмінні риси функціонування мовної особистості в американському та українському публічних дискурсах.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, мовленнєвий акт, мовленнєвий хід, мовленнєвий обмін, мовленнєва подія, мовна особистість, діалогічний дискурс.

В статье рассмотрены прагмалингвистические особенности англоязычного и украиноязычного диалогического дискурса; проведен количественный и качественный анализ определенных типов дискурсивных единиц при формировании текстов такого жанра в данных языках. Определены общие и отличительные черты языковой личности в американском и украинском публичном дискурсах.

Ключевые слова: дискурс, дискурс-анализ, речевой акт, речевой ход, речевой обмен, речевое событие, языковая личность, диалогический дискурс.

The article deals with the pragmalinguistic specific features of English and Ukrainian dialogic discourse, the quantitative and qualitative analysis of certain types discourse units use of the genre formation in these languages is done. Common features of linguistic personality functioning in the U.S. and Ukrainian public discourse are defined.

Key words: discourse, discourse analysis, speech act, speech course, verbal exchanges, speech event, language personality, dialogical discourse.

Прагматика вивчає посередницьку функцію знаків, їх реалізацію в реальних ситуаціях спілкування у соціумі. Діяльнісний аспект спілкування (як усного, так і письмового) на основі спеціальної системи правил, постулатів, стратегій досліджує прагмалінгвістика. Здійснюючи певні мовленнєві акти, адресант може впливати на адресата: переконати, заспокоїти, налякати тощо. Предметом теоретичного розгляду та дотеоретичного, інтуїтивного сприйняття є не лише мова або текст сам по собі, а й контекст (вербальний, історичний, соціальний, культурний та інші контексти), з огляду на це прагмалінгвістичний аналіз тексту передбачає вивчення різноманітних смислових доповнень (наприклад, смисл, який вкладає у повідомлення адресант, або смислові доповнення адресата, або залежність змісту висловлень від ситуації їх вживання), тобто розпредмечення тексту, його переведення у дискурс.

Співвіднесення мовних об'єктів з соціальними діями є предметом уваги прагматичної теорії мови; її концептуальна структура створена в першу чергу теорією мовленнєвих актів [4; 5; 6; 7; 9], "логікою мовленнєвого спілкування" Г. П. Грайса [1], "риторичною прагматикою" Дж. Ліча [9]. Ці напрямки прагмалінгвістики значною мірою розбудували теоретичну базу дискурс-аналізу.

Наукова новизна цієї статті полягає у контрастивно-типологічному аналізі прагмалінгвістичних особливостей англomовного та україномовного діалогічних дискурсів публічних мовних особистостей.

Метою статті є зіставний опис прагмалінгвістичних характеристик діалогічних текстів, співавторами яких є, зокрема, Н. Хомський та О. Забужко. Це обумовило завдання статті: провести кількісний та якісний аналіз застосування певних типів прагмалінгвістичних одиниць при формуванні англomовних та україномовних діалогічних текстів.

Т. ван Дейк підкреслює, що кожний рівень опису дискурсу має свої власні, усталені поняття [8, с. 1–3]. Прагматичний аспект дискурсивних досліджень передбачає застосування таких одиниць мовленнєвої діяльності, як мовленнєвий акт,

мовленнєвий хід, мовленнєвий крок, мовленнєва взаємодія, мовленнєва подія [2, с. 61–62].

Мовленнєвому акту (МА) в мовленні відповідає предикативна одиниця (англ. clause) або речення (англ. sentence). Терміном “предикативна одиниця” в лінгвістиці сукупно позначають мовленнєві одиниці, які традиційно називають сурядними та підрядними реченнями, а також головними реченнями в межах складнопідрядного. У більшості випадків МА відповідає мінімальна самостійна одиниця мовлення – просте речення, яке традиційно виокремлюють у теорії МА як його мовленнєвий відповідник.

Мовленнєвий хід (МХ; англ. move) відрізняється від МА своєю функцією щодо початку, продовження та розвитку дискурсу загалом. У зв'язку з цим розрізняють МХ, що ініціюють, продовжують, підтримують, обрамлюють, закривають, відповідають на МА або фіксують його, а також метакомунікативний та інший ходи. МХ у мовленні здебільшого відповідає завершена послідовність речень, у письмовому тексті – абзац, а в системі передачі усного мовлення – репліка.

Мовленнєвий, або репліковий, крок (МК) – послідовність МХ. МК – це все, що сказане між змінами комунікативних ролей.

Мовленнєва взаємодія або обмін (МВ; МО, англ. exchange) полягає у стереотипному обміні МХ. За структурою обміни поділяють на елементарні, або прості (двокомпонентні, двокрокові обміни типу запитання – відповідь, прохання – обіцянка, привітання – привітання тощо), та комплексні, або складні (типові структури, що об'єднують три, чотири і більше реплік, наприклад, запитання – відповідь – підтвердження або запитання – повторне питання – уточнення – відповідь).

Мовленнєва подія (МП; англ. event) є наймасштабнішою одиницею мовленнєвої діяльності. В більшості випадків МП легко ідентифікувати. Інколи в дискурс-аналізі її називають “інтерація”. Прикладами МП можуть бути засідання парламенту, ділова нарада, бесіда, інтерв'ю, урок у школі, лекція тощо.

Виокремлення в потоці мовленнєвої діяльності комунікантів МА, МХ, МК, МВ, МП дає змогу визначити поняття “прийом”, “тактика”, “стратегія мовленнєвої діяльності”. Певний прийом мовленнєвої діяльності – семантичний або прагматичний – реалізується комунікантами в межах простого / складного МА, тактика – в межах МХ та МК, а стратегія – в межах МВ та / або МП [2, с. 62]. МА, МХ, МК, МВ, МП як одиниці дискурсу є когнітивно обумовленими, що, на думку російського лінгвіста М. Л. Макарова, підтверджено даними досліджень пам'яті [3, с. 189–190]. Зокрема, в робочій пам'яті можуть зберігатися елементи форми та смисл, що відповідають трьом-чотирьом реплікам середньої довжини, себто одному простому чи складному обміну. Потенційна ж частина робочої пам'яті може реконструювати та активізувати 2–3 декларативні моделі предметно-референтних ситуацій та підтримувати в активному стані модель процедури сценарію взаємодії, а також обробляти їх на різних рівнях як готові “блоки”.

В межах кожного з МО чергування МК характеризують як зміну комунікативних ролей, або “взяття реплікового кроку” [3, с. 190–192]. Сусідні репліки, або МК, що співвідносяться в масштабі реального часу, ідуть одна за одною після перебивання, “плавно” або після паузи [3, с. 190]. Спосіб, у який здійснюється зміна комунікативних ролей, є основним фактором динамічної організації дискурсу в цілому та одним з центральних критеріїв у створенні типології дискурсу. Застосування у зіставному дискурс-аналітичному дослідженні одиниць мовленнєвої діяльності дає змогу розглянути особливості відображення людиною навколишнього світу, соціального буття, проаналізувати реальні вияви взаємодії когнітивно-номінативної та комунікативної функцій мови у конкретних соціокультурних ситуаціях.

Матеріалом для статті стали інтерв'ю публічних особистостей: американського лінгвіста, політолога Ноама Хомського (Noam Chomsky: What next for Occupy? Noam Chomsky interviewed by Mikal Kamil and Ian Escuela. – The Guardian, April 30, 2012 (Extracted from Occupy by Noam Chomsky, published May 2012.) – Режим доступу: <http://chomsky.info/interviews/20120530.htm>) та викладення зустрічі-дискусії української письменниці, есеїста, літературного критика Оксани Забужко та Леоніда Ушкалова (Оксана Забужко: Є тільки один розкручений український класик.– “Українська правда. Життя”, 03.02.2012, Ірина Славінська. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2012/02/3/94721/view_print/).

Кожне з інтерв'ю є окремою мовленнєвою подією (МП), дискурси цих особистостей до певної міри є взірцевими у відповідних спільнотах, теми, що обговорюються в МП, є актуальними для американського та українського суспільств відповідно.

Комунікативна структура інтерв'ю Н. Хомського складається з трьох МО та може бути зображена у вигляді наступної схеми:

МО 1:

Q: МК 1.1 (запитання-міркування) — А (N. Ch.): МК 1.2 (відповідь-аргументація) = 2 МК;

МО 2:

Q: МК 2.1 (запитання) — А (N. Ch.): МК 2.2 (відповідь-аргументація) = 2 МК;

МО 3:

Q: МК 3.1 (запитання) — А (N. Ch.): МК 3.2 (відповідь-аргументація) = 2 МК.

Прагматична структура інтерв'ю характеризується симетричністю МО: кожний МО містить два МК (МК-запитання та МК-відповідь). Кожна з відповідей Н. Хомського є відповіддю-аргументацією. Для інтерв'ю характерна "плавна" зміна комунікативних ролей (запитання – відповідь). Наприклад:

МО 2:

Q. *MK 2.1 How best do you think the Occupy movement should go about engaging in these, what methods should be employed, and do you think it would be prudent to actually have space to decentralise bases of operation?*

A. *MK 2.2 (N. Ch.) It would certainly make sense to have spaces, whether they should be is a kind of tactical decision that has to be made on the basis of a close evaluation of circumstances , the degree of support, the degree of of opposition. They're different for different places, and I don't know of any general statement.*

As for methods, people in this country have problems and concerns, and if they can be helped to feel that these problems and concerns are part of a broader movement of people who support them and who they support, well them it can take off. There is no single way of doing it. There is no one answer.

You might go into a neighbourhood and find that their concerns may be as simple as a traffic light on the street where kids cross to go to school. Or maybe their concerns are to prevent people from being tossed out of their homes on foreclosures. <...>

Комунікативна структура зустрічі-дискусії О. Забужко та Л. Ушкалова складається з десяти МО, які організовані за наступною схемою:

МО 1:

O. Z.: МК 1.1 (міркування) = 1 МК;

МО 2:

O. Z.: МК 2.1 (міркування) – L. U.: МК 2.2 (міркування) = 2 МК;

МО 3:

O. Z.: МК 3.1 (міркування)= 1 МК;

МО 4:

L. U.: МК 4.1 (міркування) = 1 МК;

МО 5:

O. Z.: МК 5.1 (міркування) = 1 МК;

МО 6:

L. U. : МК 6.1 (міркування) – O. Z.: МК 6.2 (міркування-уточнення) = 2 МК;

МО 7:

L. U.: МК 7.1 (міркування) = 1 МК;

МО 8:

O. Z.: МК 8.1 (міркування) = 1 МК;

МО 9:

L. U.: МК 9.1 (міркування) – O. Z.: МК 9.2 (міркування-уточнення) = 2 МК;

МО 10:

L. U.: МК 10.1 (відповідь-міркування) – O. Z.: МК 10.2 (міркування-уточнення) = 2 МК.

МО мають переважно просту структуру: вони складаються з одного або двох МК, які здебільшого характеризуються як міркування. Характерною особливістю викладення зустрічі-дискусії О. Забужко та Л. Ушкалова є те, що кожний МО має власну підтему, яка позначена в тексті. Зокрема, МО 1 – про постінформаційне суспільство, МО 2 – про класику, МО 3 – про нову класику, МО 4 – мій Шевченко,

МО 5 – про Шекспіра, МО 6 – про вплив професійного читання, МО 7 – про Харків, МО 8 – про критерій якісного канону української класики, МО 9 – про бароко та українську ідентичність, МО 10 – про зустріч інтелектуалів.

У МК 6.2, МК 9.2, МК 10.2 О. Забужко застосовує міркування-уточнення, яке можна вважати реалізацією тактики протиставлення. Наприклад:

О. З.: МК 6.2 *Ушкалов в одній команді з Чижевським, а я в одній команді з польською студенткою філології, котра не змогла читати “Польові дослідження з українського сексу”, бо не змогла просто читати та отримувати задоволення від тексту. В професійного філолога під час читання включається алгебра, розбір, аналітика. Це не просто любов до читання – це вміння працювати з текстом. А я читаю з позицій письменника, який читає крізь текст. Чую рух думки за текстом, відчуваю живе буття сутності. Саме тому в кожного письменника особливі інтимні взаємини з національною класикою. Як казав Ролан Барт, кожне покоління перечитує класику та перекладає її своєю мовою.*

У межах кожного МО реалізується локальна когеренція дискурсу, себто смислова зв'язність висловлень (послідовність запитань та відповідей з необхідними уточненнями, реалізація локальних цілей, як-от наведення прикладів, розширення запрограмованої інтерв'юером тези, конкретизація, деталізація). Для інтерв'ю Н. Хомського притаманне наведення прикладів та конкретизація.

Характерним для зустрічі-дискусії з О. Забужко є розширення тези та деталізація, що свідчить про комунікативне лідерство мовної особистості.

У досліджуваному інтерв'ю Н. Хомський як мовна особистість реалізує стратегію роз'яснення та переконання. О. Забужко як мовна особистість використовує просвітницьку та оцінну стратегію.

Прагмалінгвістична методика виокремлення одиниць мовленнєвої діяльності дає змогу описати багаторівневу комунікативну структуру дискурсу, в нашому випадку – діалогічного. Одиниці мовленнєвої діяльності різних рівнів є універсальними у функціонуванні мов, тому така методика є досить плідною для контрастивного дослідження різномовних дискурсів.

Література

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс ; пер. с англ. В. В. Туровского // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика : сборник / пер. с разн. яз. ; сост. и вступ. ст. Н. Д. Арутюновой и Е. В. Падучевой ; общ. ред. Е. В. Падучевой. – С. 217–237.
2. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. / С. І. Куранова. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 208 с. – (Серія “Альма-матер”).
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с. – (Научное издание).
4. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин ; пер. с англ. А. А. Медниковой // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов : сборник / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – С. 22–129.
5. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль ; пер. с англ. И. М. Кобозевой // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов : сборник / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – С. 151–169.
6. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль ; пер. с англ. В. З. Демьянкова // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов : сборник / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого.
7. Bach K. Linguistic communication and speech acts / K. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge (Mass.) : Harper, 1980. – 327 p.
8. Dijk T. A. van. The study of discourse / T. A. van Dijk // Discourse as structure and process. – London : SAGE Publications, 1997. – Vol. 1. – P. 1–34.
9. Leech G. N. Principles of pragmatics / G. N. Leech. – L. ; N. Y. etc. : Longman, 1983. – 250 p.